

Konar-Göçer Aşiretlerinin Barınağı : KON

Hıdır BERİTANLI

Doğu Anadolu yaylalarında göçebe olarak yaşamlarını sürdüren aşiretlerin tek konut türü olarak yaz ve kış kullandıkları çadır, yerel deyişle «KON» adı ile adlandırılmıştır.

«Kon» sözcüğünün taşıdığı anlam ve bunun kaynağı hakkında, konar-göçer yöre halkının yeterince bilgiye sahip olmadığı tarafımızca yakından müşahade edilmiştir. Bu anlamlı ve kıymetli kelimenin Türk kültüründeki yerine değinmeden önce, «çadır»ın Türk yaşamındaki ehemmiyetinden söz etmek yararlı olacaktır sanırım.

Ebülgâzi Bahadır Han tarafından kaleme alınan «Secere-i Terakime» (Türklerin Soy Kütüğü) isimli eserde; Hz. Nuh (a.s.)'un üç oğlundan biri olan Yafes'in 8 oğlundan en büyüğünün adının «Türk» olup, «ÇADIR»ı icad eden ve yapının da bu olduğu ile ri sürülmektedir¹.

Eski Türklerin konar-göçer yaşayış içinde, daima tetikte hazır bir durumda bulunmalarını mümkün kılan husus, şüphesiz barınaklarıydı. Orta Asya'da, Pazırık kurganlarından çıkan malzemeden sonra, Hun'ların bu devirde birkaç çeşit çadır kullandıkları anlaşılıyor. Kurganlardan çıkan, uçları deri sırmalarla birleştirilmiş altı sırik, bu tipte bir çadır anlayışını aksettiren çok önemli verilerden biridir. Bu sıriklar konik bir şekilde toprağa konduğunda üzeri keçe örtü ile kapatılıyor, böylelikle sade ve çok pratik bir barınak elde ediliyordu. Kurganlardan bu tarzda çadırları örtmek üzere enleme-

sine dokunmuş ve çift kat dikilmiş bezler çıkartılmıştır.

Barınak olarak kullanılan diğer çadır tipi ise, yüzyıllar boyu bozkırda göçebe Türk topluluklarında görülen «yurd»dan başka birşey değildi. Ahşap konstrüksiyondan meydana getirilen yuvarlak plânlı ve toparlak örtülü, ortası delik olan ve tarihin en sisli dönemlerinden beri geleneğini devam ettiren ve en eski devirlerde «ke-regü»² adını taşıyan bu çadırın (yurd) da bu devrede göçer Türk'ün kutsal evi olduğu anlaşılıyor.

Ev demek, çadır demektir. Temelle-ri geçmişin derinliklerinde eriyip kaybolan Türk medeniyetinin en dikkati çeken unsurlarından bir şüphesiz bu çadırlardır. Bozkırda yaşayan en eski Türk topluluklarının barınak olarak süratle kurulup, yine süratle sökülüp bir yerden bir yere çok kolay taşınabilen bu çadırı seçmeleri sebepsiz değildi. Konar - göçer topluluk her an harekete hazır olmalı, kolayca yer değiştirebilecek bir tetiklikte bulunmalıydı. Tabii âni bir tehlike karşısında da çadırlar acele sökülüp yola çıkıldığı gibi, hayvanları otlatmak üzere gittikleri bölgelerde de çadırlarını kısa zamanda kurabiliyorlardı.

Bugün Orta Asya'da ve Anadolu'da (özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da göçebe hayatı yaşayan Kürt Türkleri'nde) hâlâ kullanılan çadırlar, en eski Oğuz geleneğinin son kalıntılarıdır. Yaz - kış oturlan bu barınakların, bugüne kadar insanlar tarafından buluşların en pratiklerinden biri oldu-

ğu muhakkaktır. Bu orijinal yapının insanlığın kültür ve mimari tarihinde müstesna bir yere sahip bulunduğu, gün geçtikçe daha büyük bir açıklık kazanmaktadır. Göçebe evinin biçimi üzerinde önemle durulmasının sebebi, onun daha ileri devirlerdeki yapı biçimlerinde tesiri olduğu fikrine dayanmaktadır. Son yarım yüzyılda bazı sanat tarihçilerinin, kümbet gibi çeşitli mimari yapıların çıkış noktalarını bu çadır formlarında aradıkları bilinir³.

Anadolu ve Azerbaycan'da «çadır»ı ifade etmek üzere «alaçık» veya «alacığ» kelimesi kullanılır. Yurdumuzun çeşitli yörelerinde, kelimenin az değişik örneklerine hâlâ rastlanır: alaçık, alacık, alapcık, alayık, gibi. Bazı bölgelerde bütün basit yapılara ve tarlalarda mahsülü beklemek üzere yapılan küçücük barınaklara nasıl «alacık» deniyorsa, siyah keçi kılından mamüle göçebe çadırına da aynı kelimeyi kullandıkları görülür. Özbeklerde aynı kelime «olacık», Başkırdlarda ise «alaşık», Karakalkaplarda «ılaşık», Kazaklarda «laşık» veya «locık», Zazalarda «lécık», Türkmenlerde «alağa», Yakutlarda ise «alaca» gibi sözcüklerin kullanıldıkları müşahade edilir⁴.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da konar - göçer bir hayat sürdüren aşiretlerimizde ise, çadır, için, «k o n» adı kullanılır. Bu, çok anlamlı ve önemli bir kelimedir. Kürtçe'de varlığını koruyan ve sürdüren «kon» sözcüğü⁵ Orta Asya Türkçesinde, 1500 yıl önce bile kullanılan bir sözcüktü. Esasen, «çadır» kelimesi Türkçe değil, Farsça kaynaklıdır.

Merhum Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e göre; başlangıçta büyük hayvan kitlelerine sahip olan Türkler, çadır - köy veya çadır - şehir hâlinde, otları bol ve karı az olan, güneş gören bir yeri seçer ve oraya konarlardı⁶. Bu, «konar - göçer» bir hayat tarzıydı. İşte, Kürt Türkleri'nde çadır evi için kullanılan «kon» sözcüğündeki derin ve düşündürücü anlam!

Nitekim, ilk yazılı Türk belgeleri sayılan Göktürk/Orhun anıtlarında, «kon-» sözcüğü de yer alıyordu⁷. Eski Uygur Türkçesi'nde ise; «ikamet yeri, konut, konak» anlamında olarak, «kon-gu» kelimesi kullanılıyordu⁸. XI. yüzyılda kaleme alınan Kaşgarlı Mahmud'un «Divân-ı Lügâti'-Türk» isimli eserinde ise; «konum» kelimesi, «yurt, konulan yer, konak» anlamını ifade ediyor⁹ ve «kon-» kökünden de bir hayli sözcük türetiliyordu. Çağatay Türkçesi'nde de «kon» deyimini, «mesken, me'vâ, iniş-tüşüş yeri» anlamına geçer¹⁰. Kazak Türkçesi'nde yer alan «konıs» kelimesi, «mekân, ikâmet edilen yer, göçerek gelip konaklanan yer» anlamında-
dır¹¹.

Türkiye Türkçesi'nde de, «kon» kelimesi, «mesken, ev» anlamına gelir¹². Ayrıca, yine Türkçe'de «konak», «konut» gibi, «kon-» kökünden gelen ve «mesken, ikâmetgâh, ev, barınak» anlamındaki kelimeleri bilmekteyiz. Son yıllarda çıkan «gece-kondu» deyimini de «gece konulan yer, gece evi» demek olduğu bilinmektedir. Anadolu ağızlarında da «kon» sözcüğü; «konut, çadır» anlamında kullanılmaktadır¹³.

Güney Anadolu Yörük - Türkmen oymak ve obalarında, kolan ve çadır dokumak için kullanılan basit tezgâhlara «kon tezgâhı» denilmesi, dikkate değer bir ifadedir.

Araştırmacı Ali Rıza Yalman (Yalkın)'ın Güney Yörükleri arasında gördüğü bu «kon tezgâhı» ile ilgili tesbitlerini gayet ilginç ve konumuz ile alakalı bulduğumuzdan, aynen nakletmekte yarar görmekteyiz :

«Kon tezgâhı, iki direk arasında uzun şeyleri dokumaya yarayan ve sarma iplerden meydana gelen tezgâhtır. Dört kazığa yerleştirilen iki tevni direği önce iplerin dolanmasına yarar. Sonra, başka iplerle bir altı, bir üstlü bir tarak yapılarak gül ağacına geçirilir. Dolanmış uzun ipler bu tarak sayesinde ikiye bölünür. Tarağın üzerine

konulan bir kamyş bunun açılıp kapanmasına yardım eder. Tarağın açılıp kapanması ve iplerin aşağı yukarı açılması için bir sehpa kurulmuştur. Bu sehpa gül ağacı ve tezgâh tarağını gerginleştirmeye yarar. Bundan sonra «beş» ismini alan bir tahta vardır. Bu tahta aşağı yukarı çıkan ve masurayı gezdiren iplerin arasında iki tarak bir dokumayı sıkıştırmaya yarar. Beş âletinin yanısıra dokunan kumaş bir kere de kirkitle sıkıştırılır. Bu âletle masuranın ismi çalşırken mekiktir. Uzun ipler aşağı yukarı inerken, mekik her açılıştta geçer. Eđer işlenen kumaş renkli ise, bu mekikler renk adedine göre çoğalırlar. Tarağın arkasında yuvarlak bir değnek daha vardır ki bunun ismine 'darpist' denir. Darpist daima ipliklerin karşılıklı açıklığını sağlamakla beraber ip koptuğu zaman ucunu göstermeye de yarar. Tezgâhın en sonunda kadının oturacağı şilte veya çuval gibi bir şey vardır ki, buna 'oturak' derler. Bu âleti ilk defa Pazarlık yaylarında gördüm ve fotoğrafını çektim. Anadolu'nun çeşitli yayla bölgelerinde hâlâ kullanılmakta olan bu ilkel dokuma âletinin örneklerine Kerkük, Musul(Van, Bitlis ve Toroslarda rastlanır. Türkmen yörükleri genellikle çadırlarını KON'da dokurlar. KON'a benzeyen tek atkılı kolan tezgâhu da tıpkı KON gibi dokunur.»¹⁴.

1 Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mi-

- otlojisi, I, Ankara 1989, s. 377.
- 2 Emel Esin, «Türk Kubbesi (Gök - Türklerden Selçuklulara Kadar)», Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara 1971, s. 159 - 182.
- 3 Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli, Hun Sanatı, İstanbul 1972, s. 42, 43, 48.
- 4 Aynı eser, s. 42.
- 5 Kon : Kıldan yapılmış çadır (bk. Yusuf Ziyaeddin Paşa, Kürtçe - Türkçe Sözlük, İstanbul 1978, s. 215; Kon : Çadır, Kon é res : Karaçadır Konık : Küçük çadır (bk. Musa Anter, Ferhenga Kurdi - Tırki/Kürtçe - Sözlük, İstanbul 1967, s. 98).
- 6 Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, I, Ank. 1978, s. 9.
- 7 Prof. Dr. Talât Tekin, Orhon Yazıtları, Ankara 1988, s. 148.
- 8 A. Caferođlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul 1968, s. 181.
- 9 Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügâti't-Türk, I, s. 114; II, s. 103 - 313.
- 10 M. Fahrettin Kırzioğlu, Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1968, s. 93.
- 11 Hasan Oraltay - Nuri Yüce - Saadet Pınar, Kazak Türkçesi Sözlüğü, İstanbul 1984, s. 171.
- 12 D .Mehmet Dođan, Büyük Türkçe Sözlük, Ankara 1981, s. 593.
- 13 Derleme Sözlüğü, Cilt : VIII, s. 2914.
- 14 Ali Rıza Yalman (Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları, II, Ankara 1977, s. 472, 473, 474.